

روش شناسی گفتار مطلوب
در قرآن و حدیث

(مناظراتی، شاخص‌ها، روش‌ها...)

دکتر سهراب مروتی
نرگس شکریگی

سرناسه	: مروتی، سهراب، ۱۳۴۲.
عنوان و نام پدیدآور	: روش شناسی گفتار مطلوب در قرآن و حدیث: (معناشناسی، شاخص‌ها، روش‌شناسی...)، سهراب مروتی، نرگس شکریگی.
مشخصات نشر	: ایلام: جوهر حیات، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۱۷۲ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۲۵-۴۸-۷
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا.
موضوع	: گفتار - جنبه‌های مذهبی - اسلام.
شناسه افزوده	: شکریگی، نرگس، ۱۳۶۶.
رده بندی کنگره	: BP۲۵۱/م۴۴ گ۷ ۱۳۹۴
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۶۳۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۰۴۳۲۸

روش شناسی گفتار مطلوب در قرآن و حدیث (معناشناسی، شاخص‌ها، روش‌ها...)

مولف: دکتر سهراب مروتی، نرگس شکریگی

ناشر: جوهر حیات

صفحه‌آرا: سجاد حاتمی

نوبت چاپ اول: ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۸۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۲۵-۴۸-۷

مراکز پخش: ایلام

نشانی: ایلام، بلوار دانشجو، رویروی دانشگاه پیام نور، مجتمع تجاری آریان

تلفن: ۰۸۴۳۲۲۳۲۲۰۴ همراه: ۰۹۱۸۳۴۲۱۹۵۱

آغاز سخن

جوهر حقیقی انسان به قوه ناطقه برمی گردد که نماد بارز آن سخن است. سخن همزاد و همراه آدمی و گفتار نماد تزیین شده سخن است که به مانند دارو اثر بارادو کسیکال دارد؛ اگر درست و به هنگام از آن استفاده شود شفا بخش و نجات دهنده خواهد بود و در غیر این صورت مرگبار است و هلاکت بار. به عبارت دیگر، سخن مانند آب است و گفتار تبلور عینی آن در طبیعت؛ اگر به مانند باران نرم بیارد، در زمین فرو می ریزد و اثر دلربای آن پیدایی ترنم و بهار گونه شدن است و از دیگر سوی، اگر تند ببرد به سبیل ویرانگر تبدیل خواهد شد که نه تنها ترنم آفرین نیست، بلکه تناسب موزون طبیعت را بهم می ریزد و سیلی ویرانگر را موجب می شود که جبران اثر آن صعب و دشوار است.

شناخت زوایا و ابعاد این ابزار بی نظیر برای همگان به ویژه دانش پژوهان در حوزه دین شناسی از اهمیت ویژه برخوردار است. به عنوان نمونه، کسانی که به دنبال تعیین حق، همان چشم اندازی در وظیفه هر انسان وارسته ای است، می باشند باید بدانند که بالای جان حق گوئی، تند گوئی است و تند گوئی برای اینان گناهی نابخشودنی است. همچنین کسانی که شیفته صراحت است، از دروغ رنج می برند، باید بدانند قاتل جان درست گوئی، درشت گوئی است و اگر به دنبال آن هستند که زمینه برای رشد و گسترش این اصل مؤثر در پیشبرد جامعه به وجود بیاید، باید از درشت گوئی به شدت پرهیزند و تمامی این موارد را می توان از بسیاری آیات قرآن و احادیث معصومین (ع) به دست آورد. بر این اساس است که از نگاه درون دینی مهم ترین ابزار پیامبران برای هدایت انسان ها از سنخ سخن است و بیشتر آن ها برای پذیرش وظیفه سترگ تبلیغ، به دیالوگ با خدا پرداخته اند که گفتار آن ها را اثربخش نماید. و معجزه جاویدان آخرین ذخیره خداوند سبحان، حضرت محمد (ص) را از همین سنخ قرار داده است. آن پیامبر بزرگ چنان زیبا از این گوهر

خدایی استفاده کارآمد و اثر بخش می نمود که دیگران وی را به سحر و جادو متهم و سخنانش را ساحرانه و جادوگرانه معرفی می کردند.

راستی که گفتار، توان چنین اثربخشی را دارد و ما شاهد این اثربخشی در دنیای بدون مرز امروزی هستیم و مشاهده می کنیم که این معجزه جاودانه با به کارگیری هنر مدرن چگونه اثر معجزه آسای خویش را می نمایاند.

جایگاه ویژه گفتار در متون اسلامی، بالاخص در قرآن کریم و سیره عملی و نظری معصومین (ع)، اهمیت بسیار برخوردار است و در وضعیت کنونی که تمامی دیوارهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی فوریخته و سرعت محیرالعقول امواج در پمپاژ اندیشه های متنوع و متکثر آرامش را از هم ربوده است، پرداختن به این مؤلفه ویژه ضرورتی دوچندان می باید.

پژوهش پیش رو، سرآیند چیست و چگونگی گفتار مطلوب را از نگاه درون دینی مورد واکاوی قرار داده و تمام حشر بر آن است که ضمن ارائه معنای تمام نمای گفتار مطلوب، شاخصه های بارز آن را از لایه های آتات قرآن کریم و احادیث معصومین (ع) استخراج نموده و سپس روش های گفتار مطایب را به تصویر بکشد و در پایان با تحلیل بازدارندگی های تحقق گفتار اثربخش، چگونگی تأسیس گری گفتار مطلوب در تعالی شخصیت فردی و پیشرفت و بالندگی اجتماعی را تبیین نماید.

گفتنی است که جرعه پرداختن به این موضوع چند سال قبل از دهه شصت و نمود بارز آن در سال ۱۳۹۰ در دانشگاه ایلام و در پایان نامه ای با عنوان «بررسی شیوه های گفتار مطلوب در قرآن و حدیث» تبلور یافت که پس از مدتی مورد بازشناسی مجدد قرار گرفت و اکنون میوه لذیذ آن تقدیم خوانندگان عزیز می گردد. انتظار می رود که خوانندگان فرهیخته با ارائه نظرات و پیشنهادات ارزشمندشان بر غنای آن در چاپ های بعدی بیفزاید.

دکتر سهراب مروتی - نرگس شکریگی

آذرماه ۱۳۹۴

مقدمه.....	۹
------------	---

فصل اول: معنا شناسی گفتار مطلوب

۲-۱. مفهوم شناسی.....	۱۷
۱-۲-۱. معانی لغوی واژگان.....	۱۷
۱-۲-۱. معانی اصطلاحی واژگان.....	۲۰

فصل دوم: شاخصه‌های بارز گفتار مطلوب

پیشگفتار.....	۲۷
۱-۲. شاخصه‌های گفتار.....	۲۸
۱-۱-۲. فصاحت و بلاغت.....	۲۹
۲-۱-۲. منطق و هدفمندی.....	۳۲
۳-۱-۲. صراحت و شیوایی.....	۳۴
۲-۲. ویژگی‌های گوینده.....	۳۶
۱-۲-۲. صداقت و راستگویی.....	۳۹
۲-۲-۲. شفقت و دلسوزی.....	۴۱
۳-۲-۲. آگاهی و دانایی.....	۴۳
۴-۲-۲. مخاطب شناسی.....	۴۹
۵-۲-۲. زمان شناسی.....	۵۳
۶-۲-۲. زیباگویی.....	۵۶
۷-۲-۲. احترام بی قید و شرط.....	۵۸
۸-۲-۲. مثبت نگری.....	۶۱
۹-۲-۲. اعتماد آفرینی.....	۶۴
۱۰-۲-۲. همگامی.....	۶۸
۱۱-۲-۲. رازداری.....	۷۱
۱۲-۲-۲. اولویت شناسی.....	۷۳
۱۳-۲-۲. شنوا بودن.....	۷۵

فصل سوم: روش های گفتار مطلوب

پیشگفتار.....	۸۵
۱-۳. حکمت.....	۸۷
۲-۳. موعظه حسنه.....	۹۳
۳-۳. جدال احسن.....	۹۸
۴-۳. گفتگوی داستانی.....	۱۰۹
۱-۴-۳. گفتگوی دو طرفه.....	۱۱۴
۲-۴-۳. گفتگوی گروهی - درونی.....	۱۱۵
۳-۴-۳. گفتگوی درونی یا حدیث نفس.....	۱۱۶
۴-۴-۳. گفتگوی نمایشی یا نمایشنامه ای.....	۱۱۷
۵-۴-۳. گفتگوی بزه باستان یا گفتگوی غیبی.....	۱۲۰
۵-۳. گفتگوی استطاقی.....	۱۲۲

فصل چهارم: عوامل عدم تحقق گفتار مطلوب

پیشگفتار.....	۱۳۱
۱-۴. پرتگویی.....	۱۳۲
۲-۴. بیهوده گویی.....	۱۴۳
۳-۴. زشت گویی.....	۱۴۶
۴-۴. آلودگی به گناه.....	۱۴۷
۵-۴. ارتباط یک سویه.....	۱۴۹
۶-۴. انتقاد مخرب.....	۱۵۰
۷-۴. ستایش افراطی مخاطب.....	۱۵۱
۸-۴. گفتگوی آمرانه و منفعلانه.....	۱۵۲
۹-۴. خودنمایی در بیان.....	۱۵۳
۱۰-۴. پرسشگری منفی.....	۱۵۴
۱۱-۴. ناهماهنگی گفتار و کردار.....	۱۵۶
فهرست منابع.....	۱۶۳

مقدمه:

از دیرباز به مردم در راه تمدن و زندگی اجتماعی گام نهاده، سخن گفتن، زیباترین نمودار زندگی او بوده است. طای نعمت گران بهای بیان پس از نعمت آفرینش از سوی خداوند متعال، همچنین خفتن و بعدی انسان که موجودی است متشکل از روح و جسم از آن حکایت دارد که منشأ بدن بعد روحانی آدمی است، زیرا حیوانات با داشتن نعمت جسم، سخن نمی گویند. چنان که امام جعفر صادق (ع) فرمودند: «سخن گفتن مایه آسایش روح است»^۱. نخستین سوره ای که بر پیامبر اکرم (ص) نازل شده، به خواندن، آموزش و سخن گفتن تشویق کرده است این سوره نشان دهنده موهبت خداوند متعال نسبت به انسان است، زیرا خداوند در طریقه انسان، توانایی یادگیری زبان و خواندن و نوشتن و فراگیری دانش و صنایع مختلف و ایمان را، ایجاد کرده است.^۲ «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ»^۳ از آنجا که انسان موجودی اجتماعی است و دارای

۱- صدوق، محمد بن علی، من لایحضر الفقیه، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۳۷۰، ج ۴، ص ۴۰۲

۲- نجاشی، محمد عثمان، قرآن و روانشناسی، مترجم: عباس عرب، مشهد: پژوهش های اسلامی آستان قدس

رضوی، چاپ دوم، ۱۳۶۹، ص ۲۰۸-۲۱۲

۳- علق/ آیه ۱-۵ بخوان به نام پروردگارت که (جهان را) آفریده همان کس که انسان را از خون بسته ای خلق کرده بخوان که پروردگارت (از همه) بزرگوارتر است همان کسی که بوسیله قلم تعلیم نموده و به انسان آنچه را نمی دانست یاد داد!

نیازهای گوناگون، با استفاده از سخن گفتن می‌تواند وارد حوزه ارتباطات گردد، چرا که زبان به دلیل این که سمبل مفاهیم است انسان را قادر ساخته است که در جریان تفکر، کلیه مفاهیم را به طریق سمبلیک دریابد و این امر به او کمک می‌کند تا به چنین پیشرفت عظیمی، یعنی کسب معارف و فراگیری علوم و صنایع مختلف که تاکنون بشر به آن رسیده است، دست یابد.

از سوی دیگر، ارتباطات مستلزم انتقال اطلاعات از طریق علائم است. معروف‌ترین شکل ارتباط انسانی، گفتار است که بهترین نوع علائم انسانی را دربرمی‌گیرد.^۱ زبان دارای کنش دوگانه است، هم می‌توان آن را وسیله شناخت یعنی ابزار فکر و هم وسیله ارتباط یعنی ابزار زندگی اجتماعی دانست. نظریه‌های زبان‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی در درجه اول به تحلیل گفتار سروکار دارند و گفتار را شکلی از رفتار انسانی می‌دانند. این شکل از رفتار کامل و دقیق‌تر از هر شکل دیگر می‌تواند نمایانگر شخصیت و افکار انسان باشد.^۲ برقرار کردن ارتباط از راه گفتار و زبان، فرآیند انسانی طبیعی و پیچیده‌ای است که به تدریج بر مبنای ارتباط‌های پیش-زبان‌شناختی مانند: گریه، خنده، اشاره و حرکت شکل می‌گیرد و به‌علاوه مراسم شناخت، تفکر، شنوایی، دریافت و ارسال اطلاعات است. این وسیله ارتباطی، با بنی آدم زاده شده و تا آخرین مرحله حیات انسان در این کره خاکی با وی خواهد بود. همه انسان‌ها اعم از باسواد یا بی‌سواد، می‌توانند از این ابزار استفاده کنند و سایر ابزارها نیز می‌توانند در خدمت این وسیله قرار گیرند.

زبان مترجم دل و قلب انسان است و از کوزه، آنچه که در اوست می‌تراود. از جمله ابزارهای مهم راه‌یابی به ضمیر شخصیت آدمی، گفتار است. ورود به نهانخانه روان انسان، تا زمانی که سخن نگفته دشوار است. حضرت علی (ع) می‌فرماید: «تَكَلَّمُوا تُعَرَفُوا

۱- جی اسمیت، آلفرد، ارتباطات و فرهنگ (۲)، ترجمه: محمد بابائی اهری، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۷۹، ص ۱۰.

۲- دابیلو کلتور، جان، ارتباط گفتاری میان مردم، ترجمه: سید اکبر میر حسینی، قاسم کبیری، تهران، امیرکبیر،

فَإِنَّ الْمَرْءَ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ^۱؛ سخن بگویند تا شناخته شوید، چرا که شخصیت انسان در زیر زبان او نهفته شده است.

تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد^۲

ایشان همچنین می‌فرمایند: «کسی چیزی را در دل پنهان نمی‌کند جز آن که در لغزش‌های زبان و رنگ رخسارش، آشکار خواهد گشت»^۳. سخن به خودی خود، وسیله‌ای بیش نیست. زبان، بیانگر اندیشه‌ها و مظهر آرای انسان و به منزله ابزاری است که افکار و عقاید و خواسته‌های ما با آن آشکار می‌شود.

از سویی دیگر، گفتار و سخن انسان از بین نمی‌رود و نگه‌داری می‌شود. علامه طباطبایی در تفسیر آیه شریفه: «يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»^۴ چنین می‌فرماید: «طریق» «یوم» متعلق است به عذاب عظیم در آیه قبل و مراد از جمله «ما كَانُوا يَعْمَلُونَ» به معنای «اصنافی» که دارد، مطلق اعمال زشت است. پس مقصود از شهادت، شهادت اعضای بدن بر گناهان و همه معاصی است؛ البته هر عضو به آن گناهی گواهی می‌دهد که مناسب با آن است. پس اگر گناه از سنخ گفتار باشد، مانند قذف، دروغ، غیبت و امثال آن، روز قیامت زبان‌ها به آن شهادت می‌دهند و هر چه از قبیل افعال باشد مانند: سرقت و راه رفتن بر پای سبیل و سعايت و امثال آن، بقیه اعضای بدن گواهی می‌دهند و چون بیشتر گناهان به وسایط زبان، دست و پا انجام می‌شود از این رو آنان را نام برده. ^۵ هم چنین امیر المؤمنین (ع) می‌فرماید: «اللِّسَانُ سَعِىٌّ إِنَّ خُلِيَّ عَنْهُ عَقْرٌ»؛ زبان چون حیوان درنده‌ای است که اگر رها شود رخمی می‌کند و نیز

^۱- نهج البلاغه، کلمات قصار شماره ۳۹۲

^۲- کلیات سعدی، ص ۸۱

^۳- نهج البلاغه، حکمت ۲۶

^۴- سوره نور/ ۲۴ در آن روز زبانها و دستها و پاهایشان بر ضد آنها به اعمالی که مرتکب می‌شدند گواهی می‌دهد!

^۵- طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۹، ص ۱۴۹

^۶- نهج البلاغه کلمات قصار ۶۰

فرمود: «کم من إنسانٍ أهلكه لسانُهُ»^۱ چه بسیار انسانی که زبان او را هلاک و نابود ساخت.^۲

گفتار نیک انسان مایه خیر و خوبی او در دو جهان و برعکس سخن ناپسندش، موجب رنج و عذاب در آخرت می‌گردد. همین امر انسان را ملزم می‌نماید تا همواره سخنی بگوید که در اندیشه و گفتار و کردار خود و دیگران تأثیر مثبت داشته باشد. البته تذکر این نکته نیز ضروری است که همان‌طور که گذشت، هیچ موجودی پس از آفرینش از بی‌نیازی نمی‌رود. نعمت گفتار نیز تحت پوشش این قاعده کلی است. «ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ مُنِيبٌ»^۳ پیر عام سخن که در آیه آمده است، تمام گفتارها اعم از خوب یا بد را دربرمی‌گیرد؛ چنان‌که مولای متقیان (ع) می‌فرمایند: «همه گفتار آدمیان نگه‌داری می‌شود»^۴ و در حدیث دیگر می‌فرمایند: «هر کس بداند گفتارش جزء اعمال او محسوب می‌شود، سخن کم می‌نویسد مگر آنجا که به او مربوط می‌شود»^۵. به اینجاست که اهمیت و ضرورت توجه به مسئله زبان به‌خصوص گفتار انسان، بیش از پیش روشن می‌گردد.

بنابراین، هر قدر که دامنه فرهنگ و تمدن گسترده‌تری شود و هر اندازه که روابط ملت‌ها بیشتر می‌گردد، نیاز به آشنایی با فن بیان محسوس‌تر می‌شود و ضرورت فراگرفتن آن بیشتر درک می‌گردد. از این رو، صاحبان فکر و اندیشه، فرهیختگان، معلمان و مربیان جامعه و رهبران اجتماعی، برای اینکه بتوانند در حلقه‌ای از رشد افراد دیگر مؤثر واقع شوند باید شرایط مناسبی را برای استفاده از این نعمت حدادادی فراهم

۱- آمدی، عبدالواحد بن محمد تیمی، **غور الکلم و درر الکلم**، ترجمه: جمال خوانساری، تحقیق و تنظیم: سیدجلال الدین محدث ارموی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۱ ش، ج ۲، ص ۵۵۰

۲- برزی، ودود، **آفات گفتار**، تبریز، انتشارات آیدین، چاپ اول، ۱۳۷۷، ص ۲۲

۳- ق ۱۸ «انسان هیچ سخنی را بر زبان نمی‌آورد مگر اینکه همان دم، فرشته‌ای مراقب و آماده برای انجام مأموریت (و ضبط آن)

است»

۴- **نهج البلاغه**، حکمت ۳۴۳

۵- **نهج البلاغه**، حکمت ۳۴۹

نمایند و فلسفه و راز خلقت این قدرت بی‌بدیل را دانسته و همان‌گونه که خداوند دستور داده از آن استفاده نمایند، تا ضمن تشکر از این نعمت الهی بتوانند وظایف خویش را در مقابل دیگران به خوبی انجام دهند و با شناخت و رعایت جوانب دقیق گفتار، آن‌را به صورت وسیله‌ای اثربخش و کارا در زندگی خود درآورند. حال سؤال این است که این گفتار بایستی به چه محسناتی مزین باشد تا بتواند در بهبود روابط بین فردی و شکوفایی استعدادها و بالارفتن سطح فرهنگی جامعه مؤثر باشد؟ اثر حاضر می‌کوشد تا با بررسی شاخصه‌ها و شیوه‌های برقراری ارتباط از منظر قرآن و روایات بهترین راه را برای رسیدن به گفتاری مطلوب و سازنده مشخص نماید.